

INTELLECTUS ET APPETITUS – VOLUNTAS ET APPETITUS AQUINÓI SZENT TAMÁS ÉS DUNS SCOTUS A BŰNRŐL

KORMOS JÓZSEF

ABŰN ÉRTELMEZÉSE az európai gondolkodásban kapcsolódik a Bibliai értelmezéshez. A Bibliában a bűn mindig az Istennel való tudatos és szabadon választott szembenállás. Jól példázza ezt Ádám és Éva története. Az Istennel való szembenállás az ő kéréseinek, parancsainak, törvényeinek a tudatos megszegését, nem teljesítését jelenti. A vallástól elkülönült profán értelmezése a bűnnek is a szabály, a törvény megszegését jelenti. A bűn bármely meghatározása – mulasztás, lázadás, igazságtalanság, méltánytalanság, engedetlenség, helytelen, rossz, szégyellni való cselekedet, magatartás, beszéd, vágy vagy gondolat – azt jelzi, hogy a bűn valamely írott vagy íratlan erkölcsi szabálynak, törvénynek a megsértése. Így a bűn meghatározása csak formálisan lehetséges, ugyanis tartalmi meghatározásához mindig szükséges az adott situáció, környezet írott vagy íratlan erkölcsi szabályainak, törvényeinek az ismerete. A bűn titkának, a *mysterium iniquitatis*nak a megértéséhez hozzáegíthet minket annak a vizsgálata, hogy mi készíttet valakit a hallgatólagosan elfogadott, vagy törvénné tett szabály megsértésére.

Miért szegi meg valaki a szabályt, a törvényt? Mi vezet, vagy mi kényszeríti az embert arra, hogy bűnt kövessen el? Miért vonzza az embert a bűn? Mi játszik szerepet a bűn választásában? Mi a szerepe az értelemnek, az akaratnak, a vágyaknak?

Különösen érdekes ennek a vizsgálata az olyan gondolkodók esetében, akik a bűnről, mint helytelen cselekedetről úgy tűnik hasonlóan vélekednek, de másra helyezik a hangsúlyt a készíttetés tekintetében. Aquinói Szent Tamás és Scotus kortársak, közel azonos vallási, teológiai és filozófiai hagyományt ismernek és fogadnak el.¹

Aquinói Szent Tamás (1225-1274) a bűnről kiemelten a *Summa Theologiae* II. részében foglalkozik, de érinti a témát más írásaiban is.² Rendkívüli alaposággal és részletességgel tárgyalja a bűn témakörét, figyelembe véve a Biblia és a filozófia – kiemelten az arisztotelészi filozófia – szempontjait is. Meghatározása a bűnről a következő: „szó, vagy tett, vagy vágy ... az örök

---

¹ Az azonosságok ellenére gondolkodásmódjuk jól szimbolizálja a középkori domonkos és ferences szemlélet eltérését.

² Többek közt: *Summa contra Gentilis*, *Sententia libri Ethicorum*, *Sententia libri Ethicorum*, *De veritate*, *De malo*, *De unitate intellectus*, *Compendium theologiae*

törvénnyel szemben”³ Az örök törvény forrása az isteni értelem, amely minden teremtményt céljához, vagyis Istenhez rendel. Az örök törvényből következik a természeti törvény (*lex naturalis*) és az emberi törvény (*lex humanis*) „a természeti törvény nem más, mint részesedés az örök törvényből az értelmes teremtményekben”⁴. Az emberi törvény pedig a természeti törvény konkrét életfeladatra való lebontása, alkalmazása. A bűn tehát eltérés az örök törvénytől, vagyis az ennek megfelelő természeti törvénytől. A bűn nem más, mint eltérés attól a jótól, amely valakit a természete szerint illet meg.⁵ A bűn mindenkinél a neki megfelelő természeti törvénytől való eltávolodást jelenti, így a bűn lehetősége mindenkinél a saját természetének megfelelően van jelen „bármely teremtmény akaratában lehetséges a bűn a saját természetének megfelelően”⁶ A cselekvés elősegítői, mozgatói pedig az érzéki vágyak, a szenvedélyek. Az érzéki vágytól különbözik az értelmes vágy. „az értelmi vágy szükségképpen más képesség mint az érzéki vágy”⁷ Az értelmes vágy maga az akarat, amely cselekvő képesség, míg az érzéki vágy passzív képesség (elszenvedés, szenvedély). Az érzéki vágy az egyesre a részlegesre irányul, az értelmes vágy, az akarat pedig az egyetemesre irányul, vagy amennyiben az egyesre irányul, akkor is egyetemes szempontokat, összefüggéseket vesz figyelembe. Az érzéki vágy megszüntetheti a lelki egyensúlyt, míg az akarat növelheti azt. Az akarat, mint értelmes vágy tehát az értelem által megvilágított és így az egyetemes szempontok, összefüggések szerint működik. Ugyanis az értelem az egyetemes szempontokat, összefüggéseket (az általánost) ragadja meg a megismert dolgokban. Az akarat az értelem szerinti működés ellenére szabad, mivel a választás az akarat feladata, az értelem mintegy szempontokat ad az akaratnak, de azt, hogy mely értelmi szempontok érvényesüljenek az akarat dönti el. Az értelem ítéletét (*iudicium rationis*) követi az akarat választása, döntése (*voluntas eligit*) „a választás lényegileg nem az értelem tette, hanem az akaraté”⁸ Vagyis az akarat szabad. De az értelem az amely szempontokat ad az akaratnak, így mintegy megelőzi azt. A cselekvés célját az értelem tűzi ki, de a cél megvalósítója az akarat. Tamás szerint „az értelem tökéletesebb, mint az akarat”⁹, mivel az akarat tárgya a megkívánt jó, az értelem tárgya pedig a megkívánt jó tiszta fogalma.

---

³ „*dictum, vel factum vel concupitum ... contra legem aeternam*” ST I-II.71.6.

⁴ „*lex naturalis nihil aliud est quam participatio legis aeternae in rationali creatura*” ST I-II. 91.2.

⁵ Vö: ST I-II. 71.1.

⁶ „*in qualibet autem voluntate creaturae potest esse peccatum secundum conditionem suae naturae*” ST I. 63.1.

⁷ „*appetitum intellectivum esse aliam potentiam a sensitivo*” ST I. 80.2.

⁸ „*electio substantialiter non est actus rationis, sed voluntatis*” ST I-II.13.1.

⁹ „*intellectus est nobilior quam voluntas*” ST I.82.3.

A megkívánt jó tiszta fogalma pedig magasabb rendű, mint maga a megkívánt jó. „Minél egyszerűbb és elvontabb valami, önmagában véve annál tökéletesebb és magasabb rendű”.¹⁰ Ezenfelül az értelem tárgya (a tiszta fogalom) az igazság magában az értelemben van, míg az akarat tárgya a megkívánt jó az akaraton kívül van. Az értelem tárgya annak lényege (igazsága, tiszta fogalma) az akarat tárgya pedig annak léte. Tehát Tamás szerint valamely dolog ismerete magasabb rendű, mint annak akarása (szeretése).

Meg kell jegyezni, hogy Tamás esetében a teológiai téves következtetések nincsenek jelen, mert nem állítható, hogy Isten ismerete többet ér, mint Isten akarása (szeretése), mivel Isten lényege és léte nem választható el (egybeesik). Az értelem irányításával kapcsolatban, pedig Tamás szerint Isten akár az értelemtől függetlenül is irányíthatja az akaratot, vagyis valaki hiányos, töredékes ismeret ellenére is akarhatja (szeretheti) embertársát és az Istent.

Összegzésképpen elmondható, hogy Tamás szerint az értelem elsőbbségéből következően a bűn választása az akarat tette, de erre az értelem irányítja. Az értelem az, amely minősít valamely elérendő célt a szabály, a törvény szempontjából és az akarat az, amely választ az értelem szempontjai szerint. Tehát a bűnért elsősorban az értelemi tevékenység a felelős. A bűn a szabály vagy törvény tudatos megszegése, és itt a tudatosságon, az értelmi átlátáson, megértésen van a hangsúly.

Duns Scotus (1270?-1308) bár nem rendelkezik olyan rendszerezett művekkel mint Aquinói Szent Tamás, mégis több írásában is érinti ezt a témát. Scotus főműve Petrus Lombardus *Sententiae in IV libris distinctae* könyvről tartott előadásainak első leírása a *Lectura* és egy kiegészített, átdolgozott változat *Ordinatio* címen (a régi kiadásokban *Opus Oxoniense*), legismertebb műve a *Tractatus de primo principio*. Fontosak még a tanítványok jegyzetei a párizsi előadásairól *Reportationes* vagy *Reportatio Parisiensis* címen és a különböző értekezések válogatása a *Collationes*. Scotus ferences szerzetesként nem az arisztotelészi, hanem az ágostoni hagyományhoz kapcsolódott. Bírálta az arisztotelészi-tamási intellektualista felfogást, művét szokás „a tomizmus elleni tiltakozásnak” is nevezni. Elméletével bizonyos mértékig az újkori voluntarizmus, individualizmus előkészítője is.

Scotus az akaratot emeli ki az erkölcsi döntés, így a bűn szempontjából is. „nem más az akarat meghatározója, mint teljes mértékben önmaga”¹¹ Az akarat ad parancsot az értelemnek, és bizonyos irányba, bizonyos dolgokra vezet. Az értelem arra irányul, amire az akarat kényszeríti. Az akarat önmagát határozza meg, tehát magasabb rendű mint az értelem. A természeti akaratot mely az akarat legelső szintje (*voluntas naturalis*) két dolog

---

¹⁰ „Quanto autem aliquid est simplicius et abstractius, tanto secundum se est nobilius et altius.” ST I. 82.3.

¹¹ „nihil aliud a voluntate est causa totalis volitionis in voluntate” Ox. II. d.25. q. 1. n.15.

jellemzi, az *inclinatio* és a *tendentia* vonzalom és feszítő erő, törekvés.¹² A természeti akarat célja a lét tökéletesítése, valójában vágy, amely a szükségletek kielégítésére és a létező tökéletesítésére irányul. A természeti akarat, a vágy mintegy mozgató erőként szerepel, megerősítésére pedig a gyönyörök szolgálnak. „Az akarat ugyanis az érzéki vágygal együtt a gyönyörködésből ered.”¹³ A természeti akarat cselekedetei ösztönszerű cselekedetek. Az akarat következő szintje a szabad akarat, vagy értelmes akarat, mivel ezt a természeti akarat ösztönei mellett az értelem is befolyásolja. De az értelemnek nincs olyan hatása a döntésre, mint Tamásnál „az értelem nem alapvető oka a választásnak, hanem az akarat amely mindig szabad”¹⁴ Az akaratot nem az értelem irányítja ill. mozgatja, bár hat rá, hanem önmaga, vagy pontosabban az értelmes akaratot (a szabad akaratot) a természeti akarat, a vágy. Amennyiben az értelem mozgatná ill. irányítaná az akaratot, akkor az mindig az igazságot akarná Scotus szerint. Sőt az egyes emberek cselekedetei nem is térnének el egymástól, ha az értelem irányítaná őket, hiszen az értelem ugyanazt az igazságot „látja”. Az emberek különböző cselekedetei Scotus szerint az akarat befolyásolásának az elsőbbségét jelzik. Szerinte az akaratban mindig cél van, az akaratot a cél határozza meg, ahogy az értelmet az igazság, de az értelem nem tud elszakadni az igazságtól, mert akkor az értelemmel (önmagával) ellentétes lenne, ellenben az akarat el tud szakadni a céltől, akaratja a céllal ellentétes dolgot is. Az értelem nem önmagából indul, hanem a megismert tárgyból, attól nem független, az akarat ellenben magából indul ki független mindentől. Az értelem amennyiben megtalálja az igazságot, akkor mintegy annak rabja lesz, nem irányulhat másra, az akarat ellenben, ha eléri célját elszakadhat tőle más is lehet a célja. Scotus szerint az akarat magasabb rendű, mint az értelem, mert a legmagasabb rendű dologra, a jóra irányul.

Meg kell jegyezni, hogy Scotus esetében a teológiai téves következtetések nincsenek jelen, mert nem állítható, hogy igazából a természeti akarat, vagyis a vágy, amelyet nem befolyásol az értelem, az amelynek a rabja lesz az ember, és így a vágy az érzékiség, a gyönyörszerzés uralkodna az emberen. A természeti akarat célját Isten adja, így az nem fordul el Istentől. Az akarat elsőbbsége abból is következik Scotusnál, hogy az ember, mint Isten képmása csak az akaratról vezérelt, mivel „Isten akarata az oka a dolgoknak, és semmi más nem motiválja ebben.”¹⁵

---

¹² Vö: Ox. III. d. 17. q. 1.

¹³ „*Voluntas enim coniuncta appetitui sensitivo nata est condelectari sibi.*” Ox. IV. d. 49. q. 7.

¹⁴ „*Dictamen intellectus non est principalis causa respectu electionis, sed voluntas, quae semper libera est*” Collationes IV.4.

¹⁵ „*Voluntas Dei est causa rerum et nullum habet motivum in causando.*” Ox. I. d. 39. n. 14.

Összegzésképpen elmondható, hogy Scotus szerint az akarat elsőbbségéből következően a bűn választása az akarat tette, az akarat vezet rá a bűnre. Az akarat dönthet az értelemmel szemben is és dönthet az akarat a saját céljával (akaratával) ellentétesen is. Tehát a bűnért elsősorban az akarati tevékenység a felelős. A bűn a természeti akaratnak megfelelő céllal ellentétes, vagy attól eltérő dolog akarása. Itt az akaráson, az akaraton van a hangsúly.

Amennyiben eltekintünk Tamás és Scotus gondolkodásában jelenlevő és fontos vallási, teológiai elemektől, akkor a platóni vágy, akarat, értelem, hármasságának a különböző elegyítésére, keveredésére ismerhetünk. Tamásnál az érzéki vágy az elindítója a cselekedetnek és az értelmes vágy, vagyis az akarat a felelős. A bűnért az értelemtől vezérelt akarat a felelős és itt az értelem szerepe a kiemelt. A bűn az értelem tévedéséből ill. hiányosságából ered. Scotusnál is a vágy, a természeti akarat az elindítója a cselekedetnek és az értelmes akarat, a szabad akarat a felelős. A bűnért az értelem hatása alatt is álló akarat a felelős, és itt az akarat szerepe a kiemelt. A bűn az akaratnak a természeti akarat céljától való eltérésekből ill. az annak való ellenszegüléséből ered.

Mindkét filozófus esetében a bűn ilyen jellegű megközelítése a metafizikai alapvetésükre vezethető vissza. Tamásnál a létező (az ember) anyag és forma összetettsége és a forma a meghatározó, mivel „az ilyenmódú (összetett) létezőnek vagy lényegnek a maga módján egyedül a forma az oka”¹⁶ A létezők egyediségének az elve (*principium individuationis*) a meghatározott dimenziók alatt szemlélt anyag, a megjelölt anyag (*materia signata*). Scotusnál a létező anyag és forma összetettsége mellett szükséges az egyedező jegy, az egyediség elve (*haecceitas*), amely a meghatározó. Nála az egyediség nem vezethető le egyetemes elvből (anyagból vagy formából), hanem mintegy a logikai *differentia specifica* mintájára szükséges egy elkülönítő, egyedező létmozzanat, amely nem forma, nem anyag, sem nem ezek összetettsége, hanem léttartalom, a létező utolsó realitása (mármint az anyag és forma után). „Ha azt kérdezed, hogy mi valójában az egyedi léttartalom amitől az egyedi különbség van ... a válaszom: ... ez a léttartalom nem anyag, vagy forma, nem összetettség ... hanem a lét utolsó realitása”¹⁷ Ugyanígy az emberi cselekedetek esetén Tamásnál az egyetemes összetevő – az örök törvény – a meghatározó, míg Scotusnál az egyedi jelleget adó saját, egyedi akarat és vágy.

Látható, hogy mindkét szerző saját rendszerének a téves következtetési lehetőségeit teológiai (Istenre vonatkozó) állításokkal küszöböli ki. Kérdés, hogy a teológiai (az Istenre vonatkozó) kiegészítések nélkül, milyen következtetések vonhatóak le a kétféle megközelítésből.

---

¹⁶ „*quamvis hujusmodi esse sive essentiae sola forma suo modo sit causa*” *De ente et essentia*. III. 5.

¹⁷ „*Et si quaeras quae est ista entitas individualis a qua sumitur differentia individualis ... respondeo: ... ista entitas non est materia, vel forma, nec compositum ..., sed est ultima realitas entis*” *Ox. II. d. 3. q. 6. n. 15.*

Amennyiben a bűn az értelem tévedéséből ill. hiányosságából ered, akkor kell lennie egy külső értelmes igazságnak, törvénynek, amelyhez mérhető az értelem tévedése ill. hiányossága, vagyis a bűn. Ezt a „mérést”, viszonyítás nem teheti meg a tévedő ill. hiányossággal bíró értelem, hiszen pont az igazsághoz, a törvényhez való viszonyában téved. Vagyis ebben az esetben a bűn megállapítása a másik ember (vagy emberek) feladata. A bűnös saját bűnét csak az értelmi tévedések ill. hiányosságok kijavítása ill. pótlása után látja be. Ez azt jelenti, hogy az ember bűnös voltát, bűn elkövetését elsősorban a másik ember (vagy emberek) tudja jelezni. Igazából a bűnös ebben az esetben önmagáról nem is tudhatja, hogy bűnt követett el. Az értelmi megközelítésnél a teljes értelemben vett bűn (a teológiában a halálos bűn), az amikor az elkövető nem értelmi tévedésből ill. hiányosságból követi el a bűnt, hanem tudatosan, de ebben az esetben valójában arról van szó, hogy a bűnt elkövető egy másik szabály, törvény szerint cselekszik, melyet ő fontosabbnak, előbbre valónak tart (és esetleg pont ebben téved), de azt, hogy azon törvény szerint elkövetett-e bűnt, megint csak nem ő látja be (az előbb elmondottak szerint), hanem a másik, törvényt elfogadó ember (emberek). Vagyis bűnösségünket csak a másik ember tudja igazából jelezni.

Amennyiben a bűn az akaratnak a természeti akarat (a vágy) céljától való eltéréséből ill. az annak való ellenszegüléséből ered, akkor nem kell egy külső szabály, törvény, amihez a cselekedet viszonyítható. Itt a vágy céljához való viszonyítás, mérés jöhet szóba. Ezt a viszonyítást, mérést nem végezheti el más ember (emberek). A cél a természeti akarat, a vágy célja és ez belső, ezt kívülről más ember nem tudja mérni, viszonyítani. Ez azt jelenti, hogy az ember bűnös voltát, bűn elkövetését elsősorban saját maga tudja jelezni. Igazából a bűnös ebben az esetben csak önmaga előtt bűnös, más nem ismerheti az ő természeti akaratának, vágyának a célját, az ő belső célját. Igazából más nem is tudja, hogy ő bűnt követett el. Az akaratni megközelítésnél a teljes értelemben vett bűn, az amikor az elkövető a saját belső célja, a természeti akarata, vagyis a vágya ellen cselekszik, de ebben az esetben valójában arról van szó, hogy a bűnt elkövető egy másik cél szerint cselekszik, amelynek a vágya erősebb benne, de akkor igazából nem is bűnös, mert megint csak a vágya szerint cselekedett. Vagyis bűnösségünkről, csak saját magunk tudhatunk.

Hozzásegített-e bűn titkáának, a „mysterium iniquitatis”-nak a megértéséhez annak a vizsgálata, hogy mi készítt valakit a hallgatólagosan elfogadott, vagy törvénnyé tett szabály megsértésére?

A bűn elkövetését vagy a másik ember jelzi, vagy csak mi magunk tudhatunk róla. Mi magunk csak akkor tudhatunk a bűnről, ha a saját belső célunkat összevetjük más célokkal, de ezt az összevetést az akarat nem tudja elvégezni, hanem csak az értelmünk. A tamási és a scotusi bűnértelmezés összehasonlításából úgy tűnik, hogy a bűn valamely szabály, törvény megszegése, és a bűnért elsősorban az értelem a felelős.